Halina Karaś*Instytut Języka Polskiego
Uniwersytet Warszawski*

UWAGI O LEKSYCE POLSZCZYZNY NA LITWIE NA POGRANICZU LITEWSKO-ŁOTEWSKO-BIAŁORUSKIM¹

Celem artykułu jest omówienie – na wybranych przykładach – leksyki występującej w języku polskim używanym w północno-wschodniej części Litwy na granicy z Białorusią i Łotwą na tle innych odmian polszczyzny północnokresowej. Ta część dawnego arealu polskojęzycznego, obecnie rozdzielonego między trzy państwa: Litwę, Łotwę i Białoruś, zbadana stosunkowo najslabiej spośród dawnych zwartych obszarów polskojęzycznych na Litwie, w ostatnich latach stała się celem licznych eksploracji terenowych i wieloaspektowych badań – zarówno gwar polskich, jak i litewskich², rosyjskich (staroobrzędowców)³, białoruskich, a także badań kompleksowych dotyczących wszystkich używanych tu języków⁴. Ze względu na szybko zmieniającą się sytuację socjolingwistyczną i odchodzenie przedstawicieli najstarszego pokolenia użytkowników języka polskiego jest to rzeczywiście ostatni moment na eksplorację terenową i na opis polszczyzny północnokresowej używanej na tym obszarze styku kilku języków, niezwykle ważnym kulturowo i historycznie.

¹ Artykuł został przygotowany w ramach projektu badawczego przyznanego przez MNiSW (obecnie NCN) nr N N104 056038 „Język polski pogranicza litewsko-łotewsko-białoruskiego na tle innych odmian polszczyzny północnokresowej”.

² Są to przede wszystkim badania językoznawcy z Uniwersytetu Wileńskiego Vytautas Kardelis, por. np. [Kardelis 2009].

³ Badania takie prowadził Valerijus Čekmonas, językoznawca związany z Uniwersytetem Wileńskim.

⁴ Ta część dawnego arealu polskojęzycznego obecnie wchodzi w zakres zainteresowań badaczy pracujących pod kierunkiem Danguolė Mikulėnienė w ramach projektu badawczego „Współczesne badania geolingwistyczne na Litwie: optymalizacja siatki punktów i interaktywny sposób opisu danych gwaroznawczych”, zakładającego kompleksowe opracowanie gwar litewskich na Litwie i poza jej granicami, a przy tym także funkcjonujących na Litwie współcześnie gwar polskich i białoruskich.

Najwięcej prac dotyczy polszczyzny południowej części obszaru jeziorosko-ignalińskiego. Są to publikacje prezentujące wyniki zarówno badań starszych, jeszcze z okresu międzywojennego [Turska 1939/1982], nowszych, z drugiej połowy XX wieku, głównie językoznawców z ośrodka mińskiego i wileńskiego, np. Natalii Ananiewej [1974, 1982, 1983], Kiry Giułumianc i Walerego Czekmana [1971], jak i najnowszych – już z początku XXI wieku [Karaś 2001; Kardelis i in. 2003]⁵. Rzadziej opisywano język polski w części północnej rejonu jezioroskiego [Karaś 2004, 2009] lub wybrane zagadnienia językowe odnoszące się do całego obszaru pogranicza litewsko-łotewsko-białoruskiego [Rutkowska 2004]. Uwagi o badanej odmianie polszczyzny znajdują się także w pracach uwzględniających ogólnie język polski na Litwie (por. np. [Grek-Pabisowa 2002; Rieger, Masojć, Rutkowska 2006; Bednarczuk 2010]). Stosunkowo najlepiej zbadano fonetykę polszczyzny jeziorosko-ignalińskiej, słabiej pozostałe podsystemy, w szczególności słownictwo i słowotwórstwo. Lituanizmy leksykalne w omawianych gwarach opisała Krystyna Rutkowska [2004]. Słownictwo z obszaru jeziorosko-ignalińskiego zostało również uwzględnione w przywołanym wyżej słowniku Janusza Riegera, Ireny Masojć i Krystyny Rutkowskiej, poprzedzonym obszernym wstępem dotyczącym ogólnie leksyki gwar polskich na Litwie [2006].

Podobnie pozostałe części tego zwartego kiedyś obszaru polskojęzycznego, dziś znajdujące się na Łotwie i Białorusi, są współcześnie penetrowane przez badaczy. Monumentalnego opisu doczekała się zwłaszcza jej wschodnia część, czyli Braśławszczyzna [Smułkowa red. 2009, 2011]. Rozwijają się także badania polszczyzny używanej w południowej części Łotwy, w okolicach Dyneburga, m.in. [Karaś 1995, 1997; Ostrówka 1999, 2005, 2006]. Opublikowane wyniki badań mogą służyć celom porównawczym, określeniu różnic w zakresie sytuacji i stanu polszczyzny funkcjonującej po II wojnie światowej w trzech republikach radzieckich, a po rozpadzie ZSRR – w trzech państwach.

We wspomnianych publikacjach jedynie zasygnalizowano pewne zagadnienia dotyczące polszczyzny jeziorosko-ignalińskiej, która wymaga dalszych badań. Są one obecnie prowadzone w ramach projektu badawczego „Język polski pogranicza litewsko-łotewsko-białoruskiego wobec innych odmian polszczyzny północnokresowej”, którego celem jest zebranie i opracowanie danych językowych, a następnie opis funkcjonowania różnych odmian polszczyzny w warunkach wielojęzyczności na północnym wschodzie Litwy, na szerokim tle porównawczym – innych odmian polszczyzny północnokresowej. Podstawowy materiał badawczy stanowią nagrania swobodnych rozmów i wywiadów kierowanych, a dopełniają go inskrypcje nagrobne zebrane z wielu cmentarzy na tym terenie, materiały archiwalne, statystyczne, historyczne itp.

Omawiany areał polskojęzyczny dzieli się na dwie części: południową, którą wyznaczyła Halina Turska w okresie przedwojennym, i północną, sięgającą daleko

⁵ Prac tych nie przedstawiam szczegółowo, gdyż ich omówienie zawierają nowsze publikacje, m.in. [Karaś 2004, 2009; Rutkowska 2004].

na północ i na północny zachód od Jeziorosów, badaną dopiero obecnie. Zaprezentowany podział ma uzasadnienie zarówno w różnicach dotyczących sytuacji języka polskiego, jak i samych cech językowych, precyzyjniej ujmując – raczej w ich częstotliwości [Karaś 2004].

Dotychczas przedstawiono odmienności frekwencyjne głównie w zakresie fonetyki, wyjątkowo uwzględniano cechy słowotwórcze, ale różnice między częścią północną i południową badanego obszaru widać też w leksyce. Na podstawie wstępnych obserwacji można stwierdzić, że zróżnicowany jest zasięg i zakres zwłaszcza zapożyczeń litewskich i białoruskich, gdyż rusycyzmy i archaizmy w podobnym stopniu charakteryzują obie odmiany polszczyzny jeziorosko-ignalińskiej. Więcej lituanizmów występuje na północy, więcej białorutenizmów – na południu. Niekiedy bywa tak, że ten sam desygnat ma nazwy pochodzenia litewskiego i białoruskiego zróżnicowane geograficznie. Przykładowo – na północ od Jeziorosów używa się nierzadko lituanizmu **anuk** ‘wnuk’, lit. *anukas* (np. *ojcu daval/ z’ec’i/ anuk’i daval’i/ jak był pš’ijaxafšy/ kš’iš ładny mocno зроб’ił/ u jego fšysko co z dž’eva* Suw.OV; *vo anuk’i xozo/ to rusk’i n’e |ma jenzyka// ruska tyko škola jest v Zarasaj// tedy končon ruska škola/ n’igž’e n’e moży pastomp’ic” pracovac’/ tež drennu* Stel.EW), a na południe częściej białorutenizmu **unuk**, **unuczek**, błr. унучак, błr. gwar. унучок (np. *nu unuk bas pracy/ unučka z małej curečkaj* Mej.TM; *syn i ješče unuk/ os’imnas’c’e l’at zešto s’e* Rem.AC; *tak teras syn u V’ilni/ dva unuk’i jest/ Gak.WP; jednemu vo p’eńć l’at unučk|u/ da saž’iku u l’itefsk’i* Mej.TM).

Słownictwo i słowotwórstwo polszczyzny pogranicza litewsko-łotewsko-białoruskiego wymaga zatem szerzej zakrojonych badań, gdyż właśnie odmienności w zakresie leksyki – jak to już wyżej podkreślono – są stosunkowo najslabiej zbadane⁶. Moje uwagi zilustrowane wybranymi przykładami – ze względu na objętość artykułu z konieczności pobieżne – zostały sformułowane na podstawie materiału zebranego w trakcie eksploracji terenowych w latach 2000–2001 i 2010–2011. Celem jednak jest nie tyle opis zróżnicowania leksyki polszczyzny w wyróżnionych częściach dawnego zwartego obszaru polskiego, ile zwrócenie uwagi przede wszystkim na to, co nowego wnosi zebrany materiał leksykalny do wiedzy o słownictwie północnokresowym, jakiego typu wyrazy poświadczą, rozpowszechnione i dobrze udokumentowane, czy też pozwala ukazać słownictwo mniej znane, rzadko przytaczane w literaturze przedmiotu. Materiał ten w postaci bazy w Excelu liczy ponad dziesięć tysięcy ekscerptów z obszernym kontekstem poświadczającym użycie wyrazu w określonym znaczeniu i/lub formie różnych od odpowiednika ogólnopolskiego. Dzięki temu będzie można

⁶ Już wyżej zasygnalizowano, że oprócz jednego artykułu poświęconego lituanizmom leksykalnym [Rutkowska 2004] brak odrębnych prac dotyczących wyłącznie tylko zagadnień słownikowych, choć wiele uwag można znaleźć w rozprawach poprzedzających słownik polszczyzny gwarowej na Litwie [Rieger, Masojć, Rutkowska 2006]. Pomocą może tu być fundamentalny słownik brasławski [SB] opracowany pod redakcją Elżbiety Smułkowej [2009], gdyż zawiera leksykę pobliskiego rejonu na Białorusi, stanowiącego przed wojną wraz z częścią obecnego rejonu ignalińskiego jednolity obszar językowy.

zarówno określić wstępnie frekwencję wybranych wyrazów, jak i wydzielić grupy słownictwa różniące się od polszczyzny ogólnej określonymi cechami.

Podstawową część zgromadzonej leksyki stanowią wyrazy dobrze znane na Litwie i często na całych Kresach północnych, stare kresowizmy różnego pochodzenia, udokumentowane w pracach poświęconych polszczyźnie północnokresowej, genetyczne zapożyczenia litewsko-białoruskie lub polskie archaizmy. Przytoczę jedynie wybrane przykłady, bo ta warstwa leksykalna jest bardzo licznie reprezentowana w zebranym materiale, por. następujące wyrazy z egzemplifikacją, lokalizacją cytatów, przykładową dokumentacją w literaturze przedmiotu⁷:

apilinka ‘gmina’: np. *a tak ot teras nas ježēl’i/ jest po našemu ap’ilinka/ pol’ska gm’ina/ nu tu ta sama/ tyko že u nas nazvan’a druga* Min.JJ, zob. SPGL 135; Karaś 2002: 196; KaraśR 2001: 522; Dwilewicz 1997: 113; Geben 2003: 113–114 z języka uczniów szkół polskich na Wileńszczyźnie, obszerne omówienie – zob. Mędelska 2000: 221, 2004: 31 z odesłaniami do literatury przedmiotu, lit. *apylinkė*.

asystentka ‘drużna weselna’: np. *a družba to juš jež’e/ asysentk’i/ svaty Bart.HC; nieduža była vesel’a// al’eš pam’entam jak s’ostry moje i tak ja asysentko jez’z’iła/ v’el’e ja bylam/ mus’i šeš’c”razy asysentko* Bej.IK; w SPGL 135 *asysentka* obocznie z *osysentka*, Dwilewicz 1997: 100 rejestruje w Bujwidzach postać *asysentka*, PTG 1996: 106, 107, 133 *osysentki*, z Brasławszczyzny *asysentka*, *osysentka* – SB 436.

bachanka ‘bochenek’: np. *pšyšečšy čšeba baxaŋka xl’eba jes’c”i p’en’sa n’e da-staje* Stel.EW; w SPGL 146 *bochanka*, *bochonka*, *bochonek*, postać *bachanka* znana mi z Wileńszczyzny – z okolic Solecznik Karaś 1999: 78, 92, warianty *bochanka / buchanka / buchenka* przytacza Geben z języka uczniów szkół polskich na Wileńszczyźnie, błr. gwar. *баханка*.

brazguli ‘metalowe brzękadła przy uprzęży końskiej’: np. *jest vesel’i na kon’ax/ n’edrenn’e tak// tyko žux i pajexal’i/ a tu žeš jado z brazgul’am’i/ u mn’e i teraz brazgul’i jest* Und.HS; SPGL 149 *brazguli*, *brazguny*, Dwilewicz 1997: 114 *brazguli* z Bujwidz na Wileńszczyźnie, Zdaniukiewicz 1972: 124 *bryzguli* z Łopatowszczyzny, Kurzowa 1993: 338 *brazguny*, z Brasławszczyzny SB 227 *brazguli*, błr. gwar. *бразгyли*, lit. *brazguliai*.

budni ‘zwykły, powszedni, codzienny’: np. *jak u budnė dñi/ to tam b’edy ñe ma/ kavał m’ensa i gotova* Zyg.WT; *jak ñež’el’i te / šv’enty// i rob’ić ñe rob’il’i// c’ėnšku rob’il’i l’už’i// a vot rob’ić ñe rob’il’i// tak budñem dñem/ dñam’i mocnu rob’il’i// a vot f šv’enty ñe rob’il’i* Szaw.WJ; *jak u n’ež’el’a/ zab’joro s’e/ a v budn’i ž’ėn’ zb’eral’i s’e/*

⁷ Jako podstawę porównawczą wykorzystano słowniki ogólne SWil, SW, ogólnogwarowe SGPK, SGPPAN, dwa słowniki polszczyzny północnokresowej: *Słownik polszczyzny gwarowej na Litwie* – SPGL, *Słownik brasławski* – SB, słowniki zawarte w pracach i artykułach poświęconych językowi polskiemu na Kresach północnych lub językowi przesiedleńców z Litwy, przede wszystkim w monografii Zofii Kurzowej, Alojzego Zdaniukiewicza, Barbary Dwilewicz, Kingi Geben, w moich opracowaniach dotyczących głównie języka Kowieńszczyzny czy w opracowaniach języka prasy wileńskiej Jolanty Mędelskiej, publikacjach Haliny Turskiej, Irydy Grek-Pabisowej, Zofii Sawaniewskiej-Mochowej i innych. Ponieważ często prace te zawierają obszerne omówienia poszczególnych wyrazów, dlatego przy kresowizmach dobrze znanych i udokumentowanych odsyłam niekiedy czytelników do tych omówień.

a już jak dvanasta goz'ina fšysk'e modl'ic' s'e Und.HS; SPGL 153 *budni* / *budny* z różnych obszarów Litwy, Zdaniukiewicz 1972: 124 z Łopatowszczyzny, Dwilewicz 1997: 114 z Bujwidz na Wileńszczyźnie, obszernie omówienie – Kurzowa 1993: 339 *budni* / *budny*, SW gwar., SGPK *budny* (dzień) z cytatem z W. Pola i z Lubelskiego, SGPPAN *budni* i *budny* notuje na całym pograniczu wschodnim, z Braśławszczyzny przytacza *budni* SB 466, błr. gwar. будні, ros. будний.

cacki 'zabawki': *xojinka to ub'eral'i i svoix i teras kup'onix już jest cack'i tak'e kup'jone* Zyg.WT; SPGL brak, notuje Dwilewicz 1997: 114, Zdaniukiewicz 1972: 126, Kurzowa 1993: 340 *cacka* 'zabawka dziecinna', z języka uczniów szkół polskich na Wileńszczyźnie przytacza feminativum *cacka* 'zabawka' Geben 2003: 77, SGPPAN *cacka* 'zabawka dziecinna' z poświadczeniami z Suwalszczyzny, Białostocczyzny, Ostrołęckiego, Wieluńskiego, z Wileńszczyzny (za Zdaniukiewiczem), archaizm (por. L, SJAM, SW), por. też błr. цаца.

chwycić 'starcać': *co vy mys'l'ic'e/ tyx čšysta l'ituf/ nam n'e xvyta/ n'e xvyta i prosto n'e v'iz'is jak on'i vychozo* Jez.JW; SPGL 160 ilustruje przykładami z Wileńszczyzny, Dwilewicz 1997: 100 z Bujwidz, Karaś 2002: 305 z Kowieńszczyzny (tu szersze omówienie), z Braśławszczyzny przytacza SB 646, używane także na Łotwie Karaś 1995: 42, ros. хватать, błr. хватаць.

drennie, drenie // **drenno, dreno** 'źle': *dren'n'a/ dren'n'a była pšy L'itv'e/ co tam L'itv'ini l'atego tyx Žyž'i tyl'a b'il'i Smoł.KG; mocnož drenne// to teraz vo/ tego sońs'a-da syn tam/ pšyjexać na można/ tam pojexać/ tšeba vyb'erać/ tšeba starać s'e* Mej.AS; *nu i vyjexal'i// dreńe zrob'il'i/ co vyjexal'i/ fšystkoš tu była robota* Szuł.JS; *Nu moža drenna vysvatoval/ c'i cokol'ak/ svata v'ašajo// nu v'iz'i/ tu już svata v'ašajū za młodyx/ moža młody bendo drenna žyl'i* Mag.MN; *pos'le już l'ep'ež žyl'i/ a zrazu barzu drennu; a zarab'ac' barzo drennu zarab'al'i* Jez.BK; *s'v'in' pob'eral'i/ po l'asax xoz'il'i/ zab'eral'i/ drenu była/ drenu* Maz.SM; stary białorusizm, częsty w polszczyźnie północnokresowej, choć przysłówki notowany rzadziej, zob. SPGL 177 *dreno* / *drenno* / *drennie* z różnych obszarów Litwy, KaraśR 2001: 254 z Laudy, omówienie – Karaś 2002: 284–285, z Braśławszczyzny *dreńe* / *drena* SB 481, ale przymiotnik często – zob. SW gwar., SGPK, SGPPAN *drenny*, *dranny* (z Wileńszczyzny i Lubelszczyzny), Kurzowa 1993: 351 *dreny*, *drenny*, *dranny*, błr. дрэнна, błr. gwar. дрэна.

fest 'odpuść': *jida do kos'c'ołu/ fšystkoš pam'entałam/ jak festy byl'i// ja muja/ pan'i/ na po... kšyža v Dukštax/ tutaj Ružancova/ Jana/ Any festy// v Zarasax mus'i był ješče/ ješče n'a | był fest po mojemu p'atnastego Kaln.IS; a f Smoľvax k'edys' była fšysko/ fšystko była// fest na čšy d'n'i/ aj/ s'v'enta była/ kš'enży naježžal'i* Smoł.WS; *drug'ego s'erpn'a/ Matk'i Bosk'ež Ańelsk'ež zdaj s'e/ też był fest zafše v'elk'i/ dużo l'už'i* Bej.IK; *každa paraf'ja ma svoje jak'e festy// tak ot byva Z'al'one S'v'ontk'i/ fš'en'že on'i Z'al'one S'v'ontk'i/ a tu tylko byva/ ot u tej paraf'ji tak'i fest/ a u drugaj n'a* Rem.AC; SPGL 188 – wiele przykładów z całej Litwy, Zdaniukiewicz 1972: 146, Dwilewicz 1997: 101, SWil, SGPK tylko ust. z Litwy, Koniusz 2001: 128, 153, obszernie omówienie – Kurzowa 1993: 355, z Kowieńszczyzny KaraśR 2001: 234; Karaś 2002: 325, z Braśławszczyzny SB 427, rejestruje w języku prasy wileńskiej (z obszernym omówieniem) – Mędelska

2000: 263–264; 2004: 184; archaizm (germanizm w polszczyźnie), podtrzymywany wpływem białoruskim, por. błr. гвар. фэст.

gadżina 'zmija': *ad gaż'iny zamav'jal'i/ było kob'etof// tam i żyv'ola k'edy fkon's'i// a n'a l'ačyl'i Smoł.KG; A |ježel'i te gaż'ina fkon's'i// zamav'al'i/ i barzo pomagala Ows.AO; on od gaż'iny/ od robaka zamav'al' teš/ k'edy fkon's'i// člov'ak muv'i/ jes'l'i člov'eku fkon's'i ta gaż'ina/ to člov'ak зроб'i s'a zrazu słaby Mag.MN; nu juš moja nie pomagala zamav'ać/ bo ja gaż'inu zab'ila/kto zamav'a/ nie možna b'ić gaż'iny Bej. IK; SPGL 191 – przykłady z całej Litwy, Kurzowa 1993: 356 (tu obszernie omówienie dokumentacji w słownikach historycznej polszczyzny ogólnej i w SGPK), z Bujwidz Dwilewicz 1997: 115, z języka przesiedleńców z Łopatowszczyzny Zdaniukiewicz 1972: 147, z Kowieńszczyzny z gwar współczesnych Karaś 2002: 210, z socjolektu XIX-wiecznej drobnej szlachty kowieńskiej Sawaniewska-Mochowa 2002: 159–160, z Braśławszczyzny *gaż'ina* SB 40.*

hadki 'brzydki, wstrętny': *dav'nej/ |Božan'ka ty moj/ my byl'i o mal'eŋk'i/ fstan'im/ odrazu pšežegnas' s'e/ tam požeŋkuiš Bogu za noc i odrazu mam'e v renka całuiš/ ž'en dobry mama// a teras/ teras słovam jak'im yat'k'im spotka matku czy ojca Now.WK; SPGL 200 z dwoma tylko przykładami z Wileńszczyzny (w tym jeden ze słownika Jaszczanina), Zdaniukiewicz 1972: 151 z języka przesiedleńców z Łopatowszczyzny, Dwilewicz 1997: 115, z Kowieńszczyzny Karaś 2002: 285, SWil prow., SW gwar., SGPK ust. z Litwy i z Walickiego, Koniusz 2001: 142, z socjolektu XIX-wiecznej drobnej szlachty kowieńskiej Sawaniewska-Mochowa 2002: 141, Kurzowa 1993: 359 (obszernie omówienie), błr. гадкі, ros. гадкий.*

hurba 'zaspa': *z'imo tyl'e razy pšypom'inam/ že tak'e byl'i yurby v'el'k'e/ co nie mogła is'c' Mej.AS; SPGL 203 przytacza wiele przykładów z Wileńszczyzny, SGPK ust. z Litwy, Koniusz 2001: 160, Turska 1939/1982: 89, Dwilewicz 1997: 116, Zdaniukiewicz 1972: 152, obszernie omówienie poświadczeń w literaturze przedmiotu – Kurzowa 1993: 363, z Braśławszczyzny *gurby, hurby* – SB 459, błr. рypба.*

kaczerga 'pogrzebac': *była s p'ecy vygrabывac' kotly/ kačergo Und.HS; km'inu vložyš/ podym'e s'e o tak'i jag buł'k'i čyrvony/ vyc'engn'eš tak'ej kačergaj/ położyš trapka taka/ trapka kužel'na/ żeby skuryŋka byłaby m'entka Kaln.IS; w SPGL 225 hasło *koczerga* (warianty w licznej ilustracji przykładowej *kuczerga, kaczerga, koczerga*), z Bujwidz przytacza Dwilewicz 1997: 117, z języka przesiedleńców z Łopatowszczyzny poświadcza Zdaniukiewicz 1972: 160, SWil *koczarga*, Kurzowa 1993: 372 *koczerga, koczerha*, SGPK *koczerga / koczerha*, Koniusz 2001: 148 (*koczerga*), 72 (*koczerha*), z Kowieńszczyzny *kaczerga* KaraśR 2001: 259, Karaś 2002: 293, *kuczerga, koczerga* jw.: 287, z socjolektu XIX-wiecznej drobnej szlachty kowieńskiej Sawaniewska-Mochowa 2002: 162, z Braśławszczyzny *kočerga, kačerga, kočarga* SB 291, błr. качерга, ros. кочерга.*

kanawa 'rów': *xl'ep p'ekl'i same/ same m'enso/ ryby nałap'eš/ daže vo v svojej kanav'e była Bart.HC; durny зроб'il s'e/ osl'ep/ iz'e pa kanavax/ da kanavy vl'ec'i/ gž'e da jakaj jamy vl'ec'i Mag.MN; ot u kanavax juš taji sn'ek/ to tyko voda šum'i Und.HS; pšy droža/ tam nadaleko ad V'ic kanavy kopal'i najv'eŋkše i tyx Ňemcuf tam fšystk'ix f te kanavy vruc'il'i Mej.JS; w SPGL 213 wyraz zilustrowany przykładami z Wileń-*

szczyzny i z rejonu jezioroskiego, rejestruje Kurzowa 1993: 367, Dwilewicz 1997: 116 z Bujwidz, występuje w słowniku Jaszczanina Rieger 1999: 61, z Braśławszczyzny *kanava* – SB 195, ros. канава, błr. gwar. канава.

karszun ‘jastrząb’: *my gadamy karš|un/ po pol’sku jaščomp žeš karš|un* Rem.AC; *Ona kukuje do s’v’antego P’otra/ a puź’n’ej juš ona pšestaje/ muv’i/ pševraca s’e na karšuna* Turm.TC; *ona pšerab’a s’e na/ nu jak pov’ež’ec/ nu ja i né v’em/ karš|un i karš|un jak muv’o/ a jak tu po polsku beńž’e prav’idlovo* Bej.IK; poświadcza SPGL 230 *kor-sz|un/karszun* z Wileńszczyzny i obszaru jeziorosko-ignalińskiego, poświadcza Tur-ska 1939/1982: 73, Zdaniukiewicz 1972: 157, Dwilewicz 1997: 116, Jaszczanin Rieger 1999: 75, omówienie – Kurzowa 1993: 368 *karszun*, SW, SGPK *karszun* ust. z Litwy, *korszun* – z Osipowicza, z Braśławszczyzny *koršun*, *karšun*, *karš|un* SB 30, 669 *karszun*, *karsz|un* 1. ‘jastrząb’, 2. ‘każdy ptak drapieżny’, błr. каршун, ros. коршун.

karzinka ‘kosz z wikliny’: *karz’inka s’ačkova travy/ el’e ve dvux n’es’l’i/ nu to v’el’a to k’iłogramof* Min.JJ; w SPGL 230 hasło *korzina*, *korzinka* (ale w ilustracji przykładowej z Wileńszczyzny i obszaru jeziorosko-ignalińskiego tylko *karzina*, *karzinka*), Kurzowa 1993: 368–369 *karzina*, *karzinka*, z Kowieńszczyzny KaraśR 2001: 487; Karaś 2002: 293, z Braśławszczyzny *karz’inka* SB 149, błr. карзіна, ros. корзина.

kastrula ‘naczynie, garnek’: *pars’uka kol’iš na pel’n’i/ pałožys da kastrul’i/ m’ensa kavalėčak o tak’i vo/ z’ jego зроб’i s’e o tak’i/ padvuyny* Mag.MN; przytacza SPGL 217 z Wileńszczyzny i obszaru jeziorosko-ignalińskiego, z Braśławszczyzny *kastrul’a*, *kastrul’ka* – SB 293, w SGPK brak femininum, ale jest *kastrol* = rondel (z Młp. pld.), błr. каstrуля, ros. каstrюля.

łałownik ‘chodzący w czasie wielkanocnym z pieśniami życzeniowymi’: *Aj/ łałovník’i/ muv’i/ z’is’ej/ zaprašajo zarañe/ pšyxož’i vo juž vam butelka muv’i/ beńž’e* Zyg.WT; SPGL 134 przytacza *alołownik* / *łołownik* / *alownik* / *hałownik* tylko z Wileńszczyzny, SGPK ust. z Litwy (Wileńskie), Dwilewicz 1997: 118, Rutkowska 2006: 362 jako lituanizm, Kurzowa 1993: 384 *łałownik*, z Braśławszczyzny pochodzi wiele poświadczeń form wariantywnych: *l’al’avník’i*, *l’al’aúník’i*, *łałovník’i*, *lavovník’i*, *valovník’i*, *vołovník’i*, obok *al’el’ujník’i*, *al’al’ujník’i*, *kol’endník’i* – SB 431; hasło *łałówník*, *ławownik* ‘kolędnik wielkanocny’ w Słowniku alfabetycznym trudniej zrozumiałych wyrazów – SB 682, błr. gwar. алаложнік, lit. lalauninkas.

upeckać ‘ubrudzić’: *juš ta suk’anečka/ s’eža u łafk’i/ žeby n’ixt n’e dotul’ił s’ab do mn’e/ a Boža bron’/ žeby n’e upeckać ta suk’enečka* Und.HS; SPGL 306 notuje *peckać* (się), *wypeckać* (się), *speckać* (się), *popeckać* (się), *zapeckać* (się) z Wileńszczyzny, w słowniku Jaszczanina *peckać*, *zapeckać*, *popeckać* (Rieger 1996: 99), SW gwar., SGPK *peckać* (się) z Walickiego, z socjolektu XIX-wiecznej drobnej szlachty kowieńskiej Sawaniewska-Mochowa 2002: 151 *peckać*, *peckać się*, omówienie – zob. Kurzowa 1993: 403 *peckać* (się), w języku uczniów szkół polskich na Wileńszczyźnie Geben 2003: 98 *peckać się*, *wypeckać się*, błr. pot. пэцкацца.

Dużą frekwencję mają też niektóre nowsze wyrazy, upowszechnione na całej Litwie, por. np. **elektra** / **alektra** / **halektra** ‘światło elektryczne, prąd’: *nafta kupov’al’i/ bo yal’ektry n’a była/ to l’ampa naftaj pal’iła s’e/ potym juš al’ektra* Bart.HC; tyl’ko

al'ektra tam v jednym veng'elku pal'i s'a/ v drug'im van'g'elku pal'i s'a Mag.MN; często notowane w literaturze przedmiotu, np. w SPGL 187 *elektra* z przykładami z Kowieńszczyzny i obszaru jeziorosko-ignalińskiego, liczne przykłady z Kowieńszczyzny przytacza też Karaś 2002: 312, KaraśR 2001: 255, 395, 466. Spoza Litwy z Dryświatów podaje PTG 1996: 26, por. lit. *elektra*.

Podobnie liczne i częste są nowsze rusycyzmy (niektóre w zbadanym korpusie tekstów występują ponad 20 razy), również często pojawiające się w innych odmianach polszczyzny na Litwie, także dobrze udokumentowane w literaturze przedmiotu⁸, np.:

awaria 'wypadek, kraksa': np. *p'etardy to te n'ev'el'k'e tak'e karopk'i// jak poc''onk jiz''e/ žeby avar'ja časem/ c'i rejka penkn'e/ a my pan'i do skl'epu* Kaln.IS; *cos'c'i to jest// ot ptašečka ježel'i ot jez'is i drug'i raz do mašyny jag da s'e do okna i zab'iji s'e/ tak n'edobže/ mašyna zafše avar'ja ben'že z mašyno// ptaška inna nu vroz'i n'ic ta-k'egu* Jez.JW; *jak monš um|ar/ pos'l'a menža za pułtora m'es'enca syn pad avar'ja/ moj/ tyko/ tyko co vyčšymac'* Mej.TM; *umar ten člov'ak/ i teš mus'i pod av'ar'ja/ gž'e on popat// i značy s'e xto co tam drenū rob'il/ to te juš patk'i n'e žyji n'ixt* Suw.HK; *v avar'ji zg'inoł/ m'ał vyježžač* Gram.IK, ros. авария 'wypadek, kraksa', rejestruje np. na Kowieńszczyźnie Karaś 2002: 311, w języku uczniów szkół polskich na Litwie Geben 2003: 130, w języku prasy wileńskiej (z obszernym omówieniem) Mędelska 2000: 225; 2004: 45.

awtaławka / awtoławka 'sklepik objazdowy': np. *teras o to pujž'im s torbo/ afta-łafk'i co nazyvam'i pšyvožo na m'ejsca nam da vjosk'i/ nu to gotova kup'im* Gak.WP; *ja to i f'xac'e n'e była/ była pošečšy tam da aftałafk'i* Wer.AS; *i teras aftałafki ježžu/ no on'i drožež b'joro/ a l'už'i bendo kupovac' i s |pensyji/ k'edy žyjiš* Gir.AP; *tutej aftołafk'i u n|as xozo/ u nas stanov'on s'e to pšychozo fšyst'k'e/ čakajo vo na lavečk'i tej* Mej.TM; *vo vezmo šes'c' l'itukuf/ pšyježža aftałafka/ pšyježža vo pat xata/ i mn'e pšyježža vo pat xata* aftałafka Maz.SM; np. z języka prasy wileńskiej przytacza Mędelska 2004: 46 (tu obszerne omówienie), ros. автолавка.

awtobus 'autobus': np. *o tutej aftobus stanov'il s'e pšed m'eškan'em/ mn'e baržo vygod'n'e była/ mn'e n'e čšeba była is''c'' čekac'' i marznon'c''* aftobusam Mag.BP; wyraz częsty w mowie potocznej, ros. автобус.

balnica 'szpital': np. *v bal'n'icy l'ažala kob'eta/ teš doxtory aparac'ja rob'il'i* Mag.MN; *jež' do bal'n'icy/ muv'e/ leč s'e ty* Mej.GJ; *ja v bal'n'icy vo pracovałam* Jez.JW; *xč'ałam zaxorovac'/ žeby v bal'n'icy pal'ežec'/ c'i co/ Pam Buk mus'i dał/ n'i razu n'e zaxarovałam/ n'i na b'el'utn'u byłam/ a n'igž'e n'ic* Mag.MN; *teraz da bal'n'icy v nas/ jedna bal'n'ica stara v Zarasax skasaval'i* Gir.AP; częsty rusycyzm, m.in. w SPGL 147 *bolnica* (w cytatach *balnica / bolnica*) z różnych terenów Litwy, Kurzowa 1993: 469 *bolnica*, na Kowieńszczyźnie *balnica* KaraśR 2001: 500; Karaś 2002: 299, na Braśławszczyźnie *bolnica* SB 349, ros. больница.

⁸ Przytaczam tu jedynie wybrane poświadczenia z literatury przedmiotu, zwłaszcza te, które zawierają obszerne omówienie, dzięki czemu można odesłać czytelnika do tych pozycji.

Mniejszą część tej leksyki, ale bardzo interesującą dla badaczy, stanowi natomiast słownictwo nie tak powszechnie znane na Kresach północnych czy na całej Litwie, ograniczone terytorialnie (tylko do badanego terenu czy do dwóch dawnych zwartych obszarów polskojęzycznych), frekwencyjnie (wyrazy rzadkie, występujące na różnych obszarach, ale rzadziej notowane), chronologicznie (współcześnie niepoświadczone, do tej pory znane jedynie z prac starszych, przedwojennych, głównie Haliny Turskiej, czy z języka przesiedleńców z Kresów północnych). Zastrzec wypada, że część tej leksyki może być szerzej używana, ale brak odpowiednich szeroko zakrojonych badań leksykalnych i dużego pełnego słownika polszczyzny północnokresowej nie pozwala na rozstrzygnięcie tej kwestii. Nie analizuję szczegółowo pochodzenia tej grupy słownictwa (często są to białorutenizmy i lituanizmy), jedynie je sygnalizuję⁹ po przytoczeniu poświadczeń z literatury przedmiotu, gdyż moim celem jest przede wszystkim zwrócenie uwagi na ich rzadkie występowanie (w różny sposób ograniczone). Omówienie ich etymologii wymaga natomiast specjalnych badań i odrębnego opisu.

Ciekawą grupę tworzą wyrazy typowe dla Kowieńszczyzny, dotychczas jedynie tam odnotowane, nieznanie (a może tylko niepoświadczone ze względu na brak odpowiednich badań) na Wileńszczyźnie, np.:

chromina ‘budynki, zabudowania’: *tutej ftenčas dva xrom’iny/ o|na żyła/ jego n’e ma* Duk.AS; poświadcza warianty fonetyczne *chrumina* Karaś 2002: 323, KaraśR 2001: 240, 236, *chromina* Karaś 2001a: 157, *chruminia* KaraśR 2001: 388.

czeladź: ‘dzieci, potomstwo’: *my byl’i čel’az’ v’el’ka/ šes’c’ ž’ec’i* Suw.OV; *była s’edam štuk čal’az’i/ fšystk’e Pol’acy* Maz.SM; na Litwie wyraz notowany głównie na Kowieńszczyźnie – zob. Karaś 2001: 219; 2002: 219 (tu omówienie poświadczeń słownikowych, w tym SGPK, SGPPAN); w Bijejkach koło Onikszt Adomavičiute-Čekmoniēne, Čekmonas 1999: 64, w Polsce znaczenie 2. ‘o rodzinie’ – zilustrowano przykładami z różnych terenów (zob. SGPPAN).

kambaruczek ‘pokoik’: *na tej stron’e tak’i kambaruček jest/ to ja tu spałam z gospodyn’aj; kambaruček wymyja/ tu ja spałam f tym kambaručku/ koło gan’ku n’edal’e-ko/ po pravej* Kaln.IS; **kambaruk** ‘pokój’: *to była/ tak’im drug’im kambaruku* Kaln.IS; znany *kambaruk* – Karaś 2002: 313, KaraśR 2001: 415, 492.

papuk ‘tata, tatuś’: *pa|puk u |nas te na stroj’kax/ to f kuz’n’i on* Duk.AS; *po pol’sku//mama Ž’emajč’uvna była/ a pa|puk Mal’ackas// i papuka pa pol’sku razmav’al’i rož’icy* Nars.MS; omawia Karaś 2002: 262, KaraśR 2001: 436, 465, z Bijejek przytaczają Adomavičiute-Čekmoniēne, Čekmonas 1999: 62.

Warto zwrócić uwagę na wyraz *chromina* – charakterystyczny dla polszczyzny kowieńskiej i stosunkowo w niej częsty w postaciach wariantywnych *chromina* / *chrumina*, *chruminia*, por. Karaś 2002: 323, KaraśR 2001: 236, 240, 323, 388, zupełnie nieznaną na Wileńszczyźnie, a w badanej odmianie jeziorosko-ignalińskiej poświad-

⁹ Nie zawsze oznacza to genezę, czasem można w tym widzieć ewentualny wpływ podtrzymujący stosowanie danego wyrazu.

czony sporadycznie z południa rejonu jezioroskiego. Takich nawiązań do odmiany kowieńskiej jest więcej, a ich zbadanie może przynieść interesujące wyniki.

Jednakże dopiero analiza odpowiednio dużych korpusów tekstów ze wszystkich obszarów pozwala uzyskać wiarygodne dane. Czasem za mała podstawa materiałowa prowadzi do błędnych wniosków. I tak w roku 2001, opisując specyfikę odmiany kowieńskiej w stosunku do wileńsko-smołwieńskiej, lituanizm *buwać* (w formie nieosobowej *buwało*) notowałam jedynie na Kowieńszczyźnie, stąd uznałam go za charakterystyczny wyróżnik odmiany kowieńskiej [Karaś 2001a: 153]. Nie uwzględniłam jednak wówczas tekstów spod Jeziorosów, a materiał z rejonu ignalińskiego był również stosunkowo ubogi. Tymczasem obecnie analiza większej liczby tekstów pokazała, że jest to wyraz typowy dla obszaru jeziorosko-ignalińskiego, nie tylko zresztą dla części północnej, bliższej językowo Kowieńszczyźnie, ale i południowej.

Oto bogaty materiał przykładowy: **buwać** ‘być, bywać’: *buwało jeśłče on jag był/ to jeśłče tam v’encej/ a teras tyko tam v jednym m’ejscu troxu kartofl’i saż’im i fšysko to my barzo rady/ że on’i obrab’ajo/ tam z’em’a v’ec’a/ żeby ona n’e pustovałap s’a Jez.JW; p’erv jeśče zamav’ała/ al’e pomagała// buwała ojč”ec m’ne muv’il/ że na można muv’ic Bej.IK; buwała/ jo monš tam i z’ec”i mus”i mjała/ juš ne ma ni tej kob’ety teraz muv’i/ vyprovaž”i do ogrodu pl’eć Bej.IK; u nas jak żyła pal’ic’ja/ to on’i pšydo buwało i muv’o/ gaspadyń’a/ my prentko n’a ben’žim/ ben’že gran’ica zn’enta/ bo S’m’atona spšedał L’itva Raš’ej Smoł.KG; a moja mama łajala s’e/ buwała rozpov’adała/ z jixnej v’osk’i s tyx Čyr|un/ muv’iła/ mocno dużo była młož’aży Mej.JS; al’e teras’ i ja davno byłam f ko-s’čel’e// buwałaš p’axotu każda n’až’el’ka// tyž’en’ pšyjjž’e f subota/ juž gatova/ c’ap’l’ica/ vymyje s’e v n’až’el’a ran’ej fstan’eš/ pšyb’eže s’e/ krofka padojiš/ tam abejž’i s’a/ i da kaš’cołku Gir.AP; buwało jez’ž’i juš tam zvon’ik/ pav’le k’edy kš’onc pajež’i po kol’en’ž’a Smoł.KG; a buwała pop’jołu paš’ej mama drobnu/ vody nal’uji tam/ na p’ecy pastav’i Smoł.KG; cukru tego n’a była/ čšeba była at sp’ikul’antuf tyx pšyvoz’il’i/ skons’ on’i tam pšyvoz’il’i/ buvałi Duk.AS; pšexažal’i gran’ica/ bo tedy złapyval’i nas/ a tedy karal’i/ čše była štrafu płac’ic’// to i buwała mama pa kšakax pšapravaž’i nas do koš’cołu Smoł.KG; ona na tyx drutax/ to ona buwało i bez ogńa/ rob’i na pam’eńč Szul.IK; oni buwało snopk’i pastav’o/ to s”p’evajo p’es”ni/ ne tak jak teras/ nikt ne s”p’eva Gram.IM; potam žyl’i f tej/ f Pol’skaj/ a mama była v’el’a jagodof/ tyx klubn’ikov v’el’a i jajek/ buwała že žyl’i gospodarka/ f Tyk’il’iškax Łučkofska była/ buwała taka kob’eta dobra/ daji pašport svoj/ tedy mama pa pašporč’e da Zaras na rynač nas’iła spšadavac’ Smoł.KG; šes”c” curak/ dva syna// jiščo štery żyvy// buwało pšyjaxal’i/ to muv’il’i/ po vojn’e/ n’ic n’e była Stel.EW; dużo xto žucał da kaš’cołu is’c’// buwała n’akułturn’a/ jidu da spav’ež’i/ stoju/ stoju/ žont stoi tam/ puk’i kš’onz vyspav’ada Gir.AP; tu była taka Karkl’en’a kała mog’il/ ona dobra kob’eta była// i co jej była/ tyko do mn’a v n’ež’el’a była pšyščešy/ paš’ažala/ pagadała/ buwała/ c’i krova padoji/ žat n’a um’a Gir.AP; V’e/ jak u nas tam ran’ej zamav’al’i/ tak’i kob’ety byl’i/ n’ic n’a bral’i/ n’e a/ n’e čšeba jim// nu k’edy tam juš člov’ak ot seba/ nu tam na pšykat/ tam jak’ix cuk’erkof/ albo k’edy m’ał xto jak’i groš tam dac’// buva tam Turm.TC. Uwzględnienie odpowiednio dużych korpusów tekstów do badań leksykalnych jest więc konieczne, by uzyskane wyniki były wiarygodne.*

W badanym materiale niemalą grupę stanowi słownictwo typowe głównie dla obszaru jeziorosko-ignalińskiego, rzadziej notowane na innych obszarach Litwy czy też w ogóle na nich niepoświadczone, w tym wiele rzadkich białorutenizmów i lituanizmów, np.:

bracienik ‘kuzyn’: *ja jak u p’ęcy gotuja/ to o ź’e moj brac’ėnik/ brat juš pšyjež’e stryječny do mñe* Zyg.WT; *to o to bracieńik u dol’e// a tu sońsat/ al’e my juš tak adavn|a družnie żyjim* Gak.WP; notuje tylko SPGL 149 z jednym przykładem właśnie z okolic Jeziorosów, błr. gwar. брацєнік.

ciufłak ‘siennik, materac’: *na p’ęcy ješč|e k’edy pasp|ać można zrob’il’i ten p’ec/ i pravda/ ten pasłał’i c”ufl’ak na p’ęcy i on teras jak z’imń|ej/ to już i níc rob’a jes”c” tam ũ tym p’ęcy/ al’e jemu pšec”epl’a/ on l’ub’i mocno pał’eżec na tym p’ecu// Nu tam c”epl’o/ m’entko/ poduška l’ęży i l’ęży* Zyg.WT; brak poświadczeń, postać wskazuje raczej na źródło białoruskie (błr. цюфляк) niż rosyjskie (ros. тюфяк).

ciuszka ‘przerębel’: *tak była jaz’ora jak i zamaršy// a on n’a v’ęž’ał/ tam taka c’uška była/ n’ezamarzywała/ o tu pšet školaj v Łup’ancax// a on pamys’l’ał/ że tak ja b’edny skoča pranz|ej pšaz jaz’ora i vyl’eca na Ram’inova i tu vo da ojcaf pšyl’ec’i// i on ftop’it’sa* Smoł.KG; wyraz poświadczony tylko w słowniku Jaszczanina z okolic Wilna (Rieger 1996: 86), błr. цюшка.

družyna ‘rodzina; domownicy’: *potravy to tak/ co vyxož”i komu/ jak kto co ma/ jaka družyna// ježel’i v’elka družyna/ v’encej čego šykujo* Mej.GJ; *fšystka družyna naša katol’ik’i byl’i* Nars.MS; *Nu a coš rañej na taka družyna/ my teras same ve čterex/ mamus”a i tatus”/ šes”c” l’už”i tšeba žeš pakarm’ić* Zyg.WT; *os’em ž’ec’i byfšy menža družyny* Nars.MS; *rañej na fs’i žyl’i/ družyna v’el’ka była// nas os’im ž’ec’i była/ oj’ec/ matka/ babun’ka* Min.JJ; *s’v’entkoval’i// u nas była družyna v’el’ka// al’a buž’il’i fšysk’ixy z rano na V’el’kanoc* Gir.AP; *čše była na z’em’i rob’ic’/ sama starša bylam z družyny* Nars.MS; *u mn’e s’em’ja v’el’ka/ družyna v’el’ka/ matka stareńka* Kaln.IS. Notuje SGPPAN jako zn. 2. ‘liczna rodzina lub jej część, np. gromadka dzieci’, zilustrowane kilkoma cytatami, a geografia wyrazu w tym znaczeniu została określona następująco: „Polska płn.-wsch. i Polacy na Litwie”, poświadczają Zdaniukiewicz 1972: 141 z języka przesiedleńców z Łopatowszczyzny, por. też poświadczenie w SGPK – Družyna: Družyna = grono ludzi, np. ‘družyna domowa’ = rodzina z domownikami przytoczone za PF IV, 812 (tj. za *Słownikiem gwary ludowej w okr. tykocińskim* Z. Glogera).

lun ‘mokradło, trzęsawisko’: *pšat curk’i/ pšat pogžebam s’n’itam ža pšaz l’uny pa jaz’ęža l’ac’alam/ top’itam s’a/ pa l’unax top’itam s’a/ čuc’ n’a čuc’ tyko vypelzna pa tyx l’unax* Mag.MN; lituanizm rejestrowany rzadko w literaturze przedmiotu – z okolic Jeziorosów i Ignaliny (w SPGL 253, Rutkowska 2004: 430) oraz Trok (Rutkowska 2006: 362), lit. liūnas.

nadomnik ‘mąż przychodzący na gospodarstwo żony’: *mama była na L’itv’e roz’ifšy s’e/ oj’ec już był nadomn’ik/ n’e |vem/ gž’e on roz’ifšy s’e* Now.WK; *tedy Valuca byl/ c’oc’i mojej rozonej monš/ juš teš jak’is’c’i był nadomn’ik* Now.WK; notuje jedynie SB 369, 689 z Brasławszczyzny, z Litwy brak potwierdzeń, błr. gwar. надомнік.

siukać się ‘sikać’: *muraški/ oñi ñe konsajo s’e, oñi s’ukaajo s’e. Ona ñe konsa, ona tyko pus’c’i i tedy ščyp’i baržo* Smoł.AŻ; w SPGL 362 tylko z jednym cytatem z okolic Jeziorosów.

wieczuruszkować ‘bawić się na wieczorynkach; wieczorami’: *s koš’cōla vyxazamy/ jedny xłopcy/ drug’e/ vras patxazajo/ nu ze z’afčynk’i z’is’aj tancy/ z’e z’is’aj v’ačurušku-jim/ z’e z’is’aj vasol’im s’e/ z’e vesel’im s’e z’is’ej* Mag.MN; brak poświadczeń.

Jako osobną grupę wyróżnić należy także rusycyzmy rzadkie, niekiedy sporadycznie tylko poświadczone lub nienotowane w literaturze przedmiotu (obok rusyczmów bardzo częstych, które przedstawiono wyżej), np.:

babaczka ‘muszka’: *čarny kos’c’um/ b’ala košul’ka/ kravat// tedy že babač’k’i te nie byl’i/ jak teras/ tedy kravat był* Mej.TM; notuje SPLG 137 tylko z jednym przykładem z rejonu trockiego, ros. бабочка.

czały ‘dereszowaty’: *on na z’ima rob’i s’e c’emny/ a na l’ata s’v’atl’eja/ to čały nazyval’i/ čarny tak’i byva/ al’bo kary tak’i n’a za fšystk’im čarny/ s’v’at’l’ejšy// potym byva gn’ady/ ogon čarny/ gžyva čarna/ a sam c’emnočyrvony/ gn’ady// čały tak i nazyva s’e/ čalaja mas’c’* Bart.HC; brak poświadczeń, ros. чалый.

czarnika ‘czernica; czarna jagoda’: *čarnika dobže od žołontku Smoł.AŽ*; bez poświadczeń, ros. черника.

murawiejnik ‘mrowisko’: *Aj/ tutej murav’ejnik// a ja mys’l’e skont tutej murašk’i* Gram.IK; na Litwie znany *murawielnik*, *murawnik*: SPGL 269 (błr. gw. муравельник, мураўнік), *murawielnik* przytacza z języka przesiedleńców z Łopatowszczyzny Zdanukiewicz 1972: 172; *murawiejnik* ‘mrowisko’ poświadcza z Braślowszczyzny SB 41, ros. муравейник.

W zgromadzonym zbiorze leksyki poświadczenia zyskują nowe znaczenia (czasem jedynie rozszerzone w stosunku do odnotowanych, występujące w nowych kontekstach) lub znaczenia dotychczas słabo potwierdzone w literaturze przedmiotu, por. np.:

krzyżowatka ‘skrzyżowanie’: *Poza droža Łup’ańka szkoła vo na kšyžovatk’e/ tam fšystk’e łup’ansk’e/ al’e tam n’adužo ješče l’už’i* Suw.HK; brak poświadczeń tego znaczenia, w SGPK tylko *krzyżowatka* ‘choroba, w której cielię się wywraca i tarza po ziemi’ z okolic Ropczyc (płd.-wsch. Młp.).

moczonka ‘grzyb marynowany’¹⁰: *Marynujo pa našemu te močonk’i jak u nas nazyvajo// ryžyk’i// xto mas’l’ak’i marynuje/ al’e najl’ep’ej to jes’l’i marynovać/ močyć/ močyć na pšyklat te jak ja muv’e tu nazyvajo/ xto močonk’i/ xto jak’e// a mus’i marynovać/ to mus’i dobže i borov’ik’i i te padas’ińak’i// i mas’l’ak’i* Mej.IM; brak poświadczeń z Litwy wyrazu *moczonka* w tym znaczeniu, z Braślowszczyzny *moczonok*, *maczonak*, *maczonik* 1. ‘bedłka’ (w tym znaczeniu też: *maczanka*), 2. ‘wełnianka, Lactarius torminosus’ SB 2009: 687; *maczanka*, też w postaci *moczonki* / *maczonki* SB 169, w powieści Czarnyszewicza *moczonka* w innym znaczeniu ‘potrawa z jajek na skwarkach’ (Grek-Pabisowa 2009: 215).

pajun ‘cielię, które było pojone, a nie ssało?’: *te kupcy kupovac’ juš/ to pšyjexafšy/ kob’ety jido/ vo tut sys|un/ tut paj|un// sys|un ot bl’išcy pšy krov’e xtury byfšy c’el’uček/*

¹⁰ Z cytatu wynika, że być może chodzi tu nie o rodzaj grzyba, ale że jest to ‘grzyb marynowany’. Za tę sugestię dziękuję jednemu z recenzentów.

bl'iščy/ tak'i tluś'c'aŋk'i/ p'eŋkny/ a paj|un juś on juś on šers'c' do głowy tak advruc'ifšy s'e/ juś xuz'ejšy na dužo Bart.HC; tylko z Braślowszczyzny SB 112, 700, 709 w znaczeniu 'treściwy napój przygotowywany dla cieląt', inaczej *pojła* (wyjaśnienie pod *pojła*), *pojła* szerzej notowany wyraz (por. Dwilewicz 1997: 120; Zdaniukiewicz 1972: 189, obszerne omówienie – Kurzowa 1993: 408).

światleć 'jaśnieć': *on na z'ima rob'i s'e c'emny/ a na l'ata s'v'atl'eja/ to łały nazyval'i/ čarny tak'i byva/ al'bo kary tak'i n'a za fšystk'im čarny/ s'v'at'l'ejšy* Bart.HC; potwierdza z Wileńszczyzny sprzed wojny formę nieosobową czasownika *światleje* 'rozwidnia się' tylko Turska (1939/1982: 107), znacznie częstszy jest natomiast przymiotnik *światły* 'jasny, widny' ros. светлый (zob. omówienie Kurzowa 1993: 438).

Zebrany materiał ukazuje także wariantywne postaci, fonetyczne lub morfologiczne, niektórych leksemów, mniej znane lub nieznane, nieodnotowane w literaturze przedmiotu. Nierzadko są one rezultatem interferencji języka białoruskiego, fonetycznej bądź leksykalnej (jako wynik przejęcia wyrazu białoruskiego), lub języka litewskiego, czasem powstały natomiast w wyniku określonych procesów fonetycznych, np.:

alwas 'aloes': *Na katar to u nas przeważnie alwas* Smoł.KG; postać znana dotychczas z polszczyzny na Białorusi (WGP 1999: 91), w tym z Braślowszczyzny *al'vas* SB 160, 632, w SPGL 187 *elwas/ eljasz*, w SGPPAN brak, choć odnotowano wiele innych wariantów, błr. гвар. альвас.

ancychryst 'antychryst; źle wychowany, źle postępujący człowiek': *on tykū cop/ cop/ čapk'i n'a ma// a čapka nova/ dobra/ on i zaruxał s'a/ on pžež džyv'i/ te muji cygan'a an|čyxrysty* Mag.MN; postać ze spółgłoską dźwiękową -cz- niepoświadczona na Kresach północnych, tylko *antychryst*, obocznie *ancychryst*, z języka przesiedleńców z Łopatowszczyzny (Zdaniukiewicz 1972: 112), nienotowana także przez SGPPAN (gdzie wiele innych wariantów).

brustnica 'borówka brustnica': *Baržo ben'že brustn'icuf dužo/ tak/ ješč|čo z'el'ony brustn'icy/ nu al'e f tym roku baržo bogaty l'as* Jez.JW; powszechnie *brusznica/ brzuśnica* na Litwie (SPGL 153) lub *brus'nica* na Braślowszczyźnie (SB 173), postać z wstawnym -t- nie została poświadczona (w SGPPAN inne warianty).

ciołaczka 'cielątko, cielaczek': *Pam Bug dał fšystko/ ščeńs'l'iva dačakała/ i c"ołačka odłončyla/ i c"ołačku pojiłam/ ml'eka do ml'ečarni voz'ila* Mej.GJ; wyraz w tej postaci znany z Braślowszczyzny *c"ołačka* SB 51, na Litwie dotychczas nierejestrowany, tylko rzeczownik *ciołka* Mędelska 2004: 116 (tam też inne poświadczenia z polszczyzny wileńskiej), *ciołka* występuje również na terenie Polski (zob. SGPPAN, tu też *ciołaczek* przen. 'człowiek nieokrzesany'), por. błr. цёлка, ros. телка, zdr. телочка.

futar / futer 'pojedyncza zagroda wiejska, chutor': *toż v'elk'e vjosk'i ješč|e/ Gakjany juś tam mała/ v'encaj futary/ małaś tam v'osečka* Mej.JS; *ta z'em'a požel'il'i/ na futery povyxož'il'i* Smoł.WS; postać znana z Braślowszczyzny *futar* (SB 281, 375) i właśnie z obszaru jeziorosko-ignalińskiego; SGPK notuje „*futor*, zepsute *chutor*” z Kremera z Podola, na innych terenach *chutor/ chutar* SPGL 160; Mędelska 2004: 193, przytaczając *futor* z prasy wileńskiej, szerzej omawia zasięg wyrazu i jego notacje w literaturze przedmiotu, błr. фырап.

harmoniczka ‘harmonijka’: *jedny f karty graju/ drug’i s’pavaju s’ončy/ to g’itara/ to te skšypka pšyn’ošy/ to jak’e yarmon’ičk’i vo ustovy grajo* Mag.MN; brak poświadczeń takiej postaci, tylko w SGPK podstawa słowotwórcza tego zdrobnienia: *harmonika* ust. z Litwy, natomiast często rejestrowana *harmoszka*, *armoszka* SPGL 201 z okolic Trok na Wileńszczyźnie, z rejonu ignalińskiego i z Kowieńszczyzny, *armoszka* z obszaru kowieńskiego – KaraśR 2001: 282, 412, ze Starych Trok *harmonik* WGP 1999: 172, z Braślowszczyzny *harmonik*, *harmonika*, *harmoszka* SB 445.

mamaczka ‘zdrobn. mama’: *tam moja |mamačka roz’ifšy s’e była/ tam jejna roz’ina była* Jez.JW; wyraz odnotowany na Braślowszczyźnie SB 354, błr. мамачка.

mamka ‘zdrobn. mama’: *tutej już była v dom’e mamk’i robota* Duk.AS; *Mamk’i roz’ice tutej/ jest taka P’il’akal’n’a* Duk.AS; *mamka vyskočyla va v’osk’e/ kšyknela son’s’ež’i/ muji/ muj ojčec um’era* Mag.MN; *l’en poš’ejo/ to mamka l’en ten vymočy čy vysčel’i* Min. JJ; *to svojo rozmovo pševruc’ic/ xoc’ mamka po pol’sku rozmav’al’i f xac’e* Imb.PD; *jak sunela s’e da papk’i/ jak sunela s’e da mamk’i/ n’ic zrob’ic’ n’a mogo* Mag.MN; *a mamka pač’ežy muv’ila po pol’sku* Jez.BK; jako zdrobnienie od *mama* tylko z jednym cytatem z Wileńszczyzny notuje SPGL 260 (częstsze *mamka* ‘smoczek’ czy ‘kobieta karmiąca piersią cudze dzieci’) oraz z Braślowszczyzny SB 354, błr., ros. мамка.

murawka ‘mrówka’: *to z’emne murafk’i* Gram.IK; lub **murówka**, obok częstszego **muraszka**: *murufka/ muraška po prostemu/ murašk’i// oñi nie konsajo s’e/ oñi s’ukajo s’e// ona ñe konsa/ ona tyko pušč’i i tedy ščyp’i baržo* Smoł.AŻ; w SPGL zarejestrowano wszystkie trzy formy, *murawka* zilustrowana tylko jednym cytatem z obszaru niemenczyńsko-mejszagolskiego, *murówka* – także z jednym przykładem z rejonu jezioroskiego, *muraszka* z różnych części Litwy, SGPK *murówka* a. *muraszka* (z Glogera), brak postaci *murawka*, za SGPK Koniusz 159 *murówka* a. *muraszka*, poza SPGL *murawka* niepoświadczona, natomiast *muraszka* notowana częściej, m.in. na Wileńszczyźnie w Bujwidzach (Dwilewicz 1997: 118), w języku przesiedleńców z Łopatowszczyzny (Zdaniukiewicz 1972: 172), na Braślowszczyźnie w SB 41 *muraszka*, SW gwar., obszernie omówienie – Kurzowa 1993: 391, błr. gwar. мурашка.

organisto: *tutaj ks’oñz był/ i organisto był/ i zaxrystjan* Mej.GJ; brak poświadczeń, odnotowano natomiast warianty: *organisty* w polszczyźnie na Łotwie (Karaś 1995: 35), na Kowieńszczyźnie (Karaś 2002: 202), Wileńszczyźnie (Zdaniukiewicz 1972: 180), Białorusi (PTG 1996: 95), *organist* poświadczone z Białorusi (PTG 1996: 196), z Wileńszczyzny z języka inteligencji (Masojć 2001: 69), *arganisty* znany jest głównie z Białorusi (PTG 1996: 92 i n.), *warganisty*, *worganistry* z Kowieńszczyzny i z okolic Jeziorosów (SPGL 420). Postać *organisto* można zapewne uznać za hiperyzm powstały na tle unikania akania (por. *mszo*).

orować ‘żyć w biedzie, biedować’: *i ot vaz’|m’i skont xceš/ k’edy n’e |ma an’i skond vž’on’sč’// tak i oruja/ a tam ks’enży jak zafše mn’e troxa pomagal’i* Now.WK; w SGPK hasło odesłane *orować* p. *horować* (ale tu znowu odsyłać do *harować*, brak przykładów ilustrujących postać bez nagłosowego *h-*), poza tym w literaturze przedmiotu tylko *horować* (m.in. SPGL 202, zob. omówienie dziejów wyrazu – Karaś 2002: 55–56), pomijając *h-* to zjawisko znane polszczyźnie północnokresowej, por. np. *arbata*, *onor* = honor.

osistentka ‘druhá’: *nu vassel’a mama strojila os’istentkof tam pros’ila čterax/ nu b’edna była vassel’ka* Mej.TM // **systent, systentka**: *bywa drug’i/ kumpan’ja v’el’ka/ jak’ix šes’c’ par/ jak’ix šes’c’ systentuf i šes’c’ systentkuf/ a gos’c’i v jego n’e ma/ tykū kumpan’ja* Mag.MN; brak poświadczeń, por. wyżej **asystentka, osysistentka**.

podrastek ‘dorastający chłopiec, dziewczynka, podłotek’: *my tam i s’p’aval’i// my ž’ec’luk ješčo była/ taka nu/ podrastek/ jak’i ž’ec’uk// mńejša jak ta ot vnučka// taka podobna była* Szaw.WJ; postać z -a- rdzennym nienotowana, tylko *podrosteek, podrost* (Karaś 2002: 343) lub akająca *padrosteek* (np. Zdaniukiewicz 1972: 188), ros. подросток.

podziómka / padziómka ‘poziómka’: *čarn’ic ben’že dužo/ požu’umak baržo dužo była tut baržo* Jez.JW; *f tym roku u l’es”e tyx čarn’icof to nie ma/ ni brušnicof/ pažu”umak to jest vo tutej u bžežńaku/ al’eš razmokšy/ fčorej my šl’i/ toš razmokšy/ nie možna vz’ońs”c” u reńka/ jak kaša za fšystk’im/ tak’e niesmačne* Gram.IK; *podziómka* – SGPK z Olkuskiego (obok innych wariantów: *podzimka, podziemka, poziómka* itp.), na Kresach północnych postać niepoświadczona, tylko formy *poziúmka, poziémka* (por. np. Zdaniukiewicz 1972: 191, Karaś 2001: 236).

trachtament ‘poczęstunek’: *k’edys’c’i/ n’ic n’e daval’i/ nu jes’l’i co tam potraktovac’// traxtament jak’i zrob’ic’* Jez.JW; postać z -ch-, wynik rozpodobnienia grupy -kt->-cht-, rejestruje tylko Turska (1939/82: 66), w innych opracowaniach *traktament* (Kurzowa 1993: 442, Dwilewicz 1997: 123), tak też SGPK, choć notuje *trachtować*.

walaniantówka ‘padaczka, nazywana chorobą św. Walentego’: *valan’antufka vot jak tut žucała/ v’eča/ konful’s’ji/ jak to pa pol’sk’emu/ toža zama’al’i i ot pomagala* Jez.JW; taka postać morfologiczna dotychczas nie została poświadczona, tylko rzadko *walentaczka, walantaczka*, znana na Wileńszczyźnie (Rutkowska 1999: 103), na Kowieńszczyźnie w okolicach Onikszt (Adomavičiute-Čekmoniene, Čekmonas 1999: 70).

waziniać się ‘wozić, jeździć’: *to moje ž’edun’a/ juš tatus’ zapšoł kon’a/ brazgul’i i pa davn’ejšemu voz’ił na zapusty/ vaz’in’al’i s’e tak// to rade žeš/ kšyčo/ jak vasoło* Und. HS; rejestrowane przede wszystkim *ważyniać się* (por. SPGL 411–412, Zdaniukiewicz 1972: 215, Otrębski 1931: 84, Rutkowska 2004: 430, 2006: 364), Geben 2003: 93 ocenia *poważyniać się* jako regionalizm mało znany w języku uczniów szkół polskich na Wileńszczyźnie, postać *waziniać* poświadcza Otrębski (1931: 83), *powaziniać się* notuje też z okolic Jeziorosów jako lituanizm Rutkowska (2004: 430), lit. *važinėti, važinėtis*, wyraz znany też w gwarach białoruskich, por. biał. *важыняць, важыняцца*.

zemstywy ‘mściwy’: *p’ešo naučyc’elko l’ub’i łaska/ a jes”l’i nie/ nie łaska/ to tak’e o/ pjana i pjana/ i teras co on’a dokazuje/ jak tam zemstyvemu tak’emu byc”* Gaj.WP; brak poświadczeń.

Warto wskazać także na rzadkie obecnie w polszczyźnie na Litwie regionalne formacje deminutywne z charakterystycznymi sufiksami, częstsze w przeszłości (głównie w pierwszej połowie XX wieku, o czym świadczą m.in. notacje takich zdrobnień w pracy Haliny Turskiej, por. przykłady typu *czaszasienućka, guzaniutek, tyżeniutka, ruzeniutka, woreniutek*), np.:

-utka: ciełuszutka ‘jałowieczka’: *papka nożyk vz’efšy/ pujže c’elušečka rznon’c’ da xl’eva// on pošet/ muji/ aj/ papka/ taka p’enkna c’ałušutka// muji/ ty rzn’eš/ papa//*

muji/ aj/ n'e mam čym jej poic'/ n'e mam čym karm'ic' Mag.MN; rejestruje tylko Turska 1939/1982: 111; za nią SGPPAN; **dziewczyniutka** 'dziewczyneczka': *i vot i umarła// paraž'ila ž'afčynku i pogžap a Jezus jak'i šal'ony był pogžap/ młoda/ p'eñ-kna ubrał'i/ sukn'a blenk'itna/ vual' nalažyl'i/ ž'efčyn'utka z boku położył'i* Smoł. KG (poświadcza Turska 1939/1982: 111); **gębutka** 'gębusia': *pšyšla pad okna tak ot pšytul'ila gembutka da s'čok'eł/ da okna* Und.HS; bez notacji; **giarutka** 'w zwrocie grzecznościowym: kochana, kochanie': *g'arutka pazvon'a/ g'arutka/ ja xora/ pšy|ž'i krofka padojic'* Gir.AP; przytacza tylko Rutkowska 2010: 75 z tej samej miejscowości (okolice Jeziorosów); **mamutka** 'mamusia': *mamutka my bosa fšys'k'e* Muk.JW25; *mamutka muv'i* Muk.JW25; notują Turska 1939/1982: 111 i Rutkowska 2004: 433 (jako lituanizm);

-eniutka / -aniutka: chusteniutka 'chusteczka': *nav'anžuŋu xustan'utka na gło-va/ nav'anžuŋu i ftenčas v'anak z głowy zdymuju* Mag.MN (Dubicka 1986: 74 rejestruje *chusteniutka*); **paczaniutka? paczaniutek?**¹¹ 'paczuska': *to muji o |tak'anjk'i vo muji pačan'utk'i mal'uš'enjk'i/ on'i spšedaval'i na rynku// a ran'ej byl'i pa p'atnas'č'a centuf pšy L'itv'a o tak'i o pačėčak/ to tam sfarbujiš i suk'enjka/ i majtk'i jak'e sfarbujiš tym pačėčk'em v'encej* Mag.MN; bez notacji;

-alutka: chustalutka 'chusteczka': *a kob'etam tam b'ały šal/ jak n'a majo b'adn'ejše to tam xustal'utka jaka kosynka* Duk.AS; brak poświadczeń (zob. wyżej *chusteniutka*);

-uteczka: lamputeczka 'lampeczka': *k'edyści n'e była k'edy/ l'amputečka mal'ušenjka pal'i ša nafty nal'ana* Gak.WP; poświadcza jako lituanizm Rutkowska 2004: 433 z obszaru jeziorosko-ignalińskiego;

-eniatka: buteleniatka 'butelecza': *nu ona pšyv'ež'e ta butel'en'atka/ nu to jak namažym my vo tak vo/ jak s'm'atanam/ a ftedy v'ež'm'im ot jaka trapečka/ čys'č'enko tak zečšym/ zečšym* Mej.TM; bez notacji; **pudełyniatka** 'pudeleczo': *tak samo vo byl'i mal'uš'enjk'e tak'e pudełyn'atk'i/ nu i tak samo/ jak teraz vo byvajo dłuženjk'e* Mej.TM; brak poświadczeń.

Przedstawiony skrótowy przegląd wybranych zjawisk leksykalnych przekonuje, że na pograniczu litewsko-łotewsko-białoruskim zachowało się niemało cech rzadkich, typowych kiedyś również dla Wileńszczyzny, reliktywów znanych między innymi z badań przedwojennych, i jednocześnie uświadamia, jak wiele jeszcze zjawisk nie zostało gruntownie opisanych. Z pewnością polszczyzna areału jeziorosko-ignalińskiego wymaga pogłębionych badań. Szczególnie interesujące wyniki może dać pełne porównanie ze *Słownikiem brasławskim*, ponieważ już z zaprezentowanych wstępnych badań wynika, że znaczną część stanowi leksyka wspólna (zwłaszcza z zachodnią Brasławszczyzną), co nie dziwi wobec pierwotnej jedności tego obszaru. Istotne jest to zwłaszcza przy wyrazach rzadkich, słabo poświadczonych z innych obszarów Litwy, a typowych dla polszczyzny badanego pogranicza.

¹¹ Na podstawie kontekstu nie da się zrekonstruować formy M. lp., a ponieważ ogp. wyraz *paczka* ma tu odpowiednik męski *paczek, paczeczek*, to i tu możemy mieć do czynienia z m. *paczaniutek*.

Z badań można wnioskować, że na południu wzdłuż granicy z Białorusią (odmiana ignalińska) większy udział mają cechy pochodzenia białoruskiego (por. np. wyżej przytoczone białorutenizmy typu *ciołaczka*, *ciuflak*, *futar*, *mamka*, *mamaczka*, *moczonka*, *nadomnik*), podczas gdy na północy badanego obszaru (odmiana jezioroska) obok również licznych białorutenizmów zaobserwować można zwiększanie się udziału cech językowych pochodzenia litewskiego (por. np. *giarutka*, *mamutka*, *lun*, *waziniać się*, *wieczuruszkować*), także nowszych lituanizmów, których w artykule nie przedstawiano.

Należy jednak podkreślić, że nie ma wyraźnej granicy między obydwoma mikroarealami polszczyzny, nie oznacza też to, że lituanizmy grupują się wyłącznie na północy, a białorutenizmy wyłącznie na południu, chodzi jedynie o zwiększoną częstotliwość występowania jednej z tych warstw leksykalnych odpowiednio na północy lub na południu. Na ile te różnice frekwencyjne są istotne, trudno obecnie dokładnie określić.

Obok zróżnicowania geograficznego polszczyzny na badanym obszarze, który ma – jak się wydaje – charakter systemowy i wynika zarówno z typu substratu, jak i z typu polilingwizmu (bilingwizmu) w okresie przed- i powojennym: polsko-litewsko-rosyjski czy polsko-białorusko-rosyjski, zauważa się też wyraźne zróżnicowanie socjalne. Pod uwagę trzeba wziąć oprócz czynników socjolingwistycznych także uwarunkowania psycholingwistyczne i pragmatyczne, determinujące zachowania językowe. Bardzo ważny jest zatem wiek i biografia językowa badanych, rodzina i środowisko, w którym wzrastali, rodzaj szkoły, którą ukończyli, stopień związku z kulturą polską, kontakty z Polską, zakres posługiwania się polszczyzną itp. Zaobserwować można tu daleko idące różnice i pokoleniowe, i idiolektalne w zakresie stopnia znajomości i jakości polszczyzny, uwarunkowane wymienionymi wyżej czynnikami. Prowadzone obecnie badania na większej podstawie materiałowej już dają bardziej precyzyjny obraz różnic zarówno między poszczególnymi mikroarealami językowymi, jak i różnic idiolektalnych czy pokoleniowych.

WYKAZ SKRÓTÓW OZNACZAJĄCYCH INFORMATORÓW

- Bart.HC – Helena Czyczelowa z domu Wejkszówna, Bartkiszki, ur. w 1935 r., rejon ignaliński
Bej.IK – Irena Karżyszewska z domu Pacewiczówna, Bejkiele, ur. w 1935 r., rejon ignaliński
Duk.AS – Antanas Szesztokas, Dukiszki, ur. w 1946 r., rejon jezioroski
Gaj.WP – Wanda Puszkowa (Puszeko), Gajdy, ur. w 1947 r. w Czepukanach, rejon ignaliński
Gak.WP – Weronika Papszel, Gakiany, ur. w 1912 r., rejon ignaliński
Gir.AP – Anna P., Girsie, ur. w 1918 r., rejon jezioroski
Gram.IK – kobieta, Gramonciszki, ur. w 1937 r., rejon ignaliński
Gram.IM – mężczyzna, Gramonciszki, ur. w 1926 r., rejon ignaliński
Grzeb.JN – Janina Nastajowa, Grzebieniszki, ur. w 1931 r., rejon jezioroski

-
- Imb.HP – Helena Puzynowa, Imbrody, ur. w 1922 r., rejon jezioroski
Imb.PD – Piotr Dubejka, Imbrody, ur. w 1926 r., rejon jezioroski
Jez.BK – Bolesław Kwilus, Jeziorosy, ur. w 1930 r. w Szukiszkach, rejon jezioroski
Jez.JW – Jadwiga Wesołowska, Jeziorosy, ur. w 1936 r., rejon jezioroski
Kaln.IS – Irena Stašuniene, Kalniszki, ur. w 1931 r., rejon jezioroski
Mag.BP – Bronisława Piewiszki, Magucie, ur. w 1931 r., rejon jezioroski
Mag.MN – Maria Nastajowa, Magucie, ur. w 1920 r., rejon jezioroski
Maz.SM – Stanisława Mażejkowa, Mazurki, ur. w 1923 r., rejon jezioroski
Mej.AS – Anna Sztukian, Mejkszty, ur. w 1944 r., rejon ignaliński
Mej.JS – Józef Sztukian, Mejkszty, ur. w 1942 r., rejon ignaliński
Mej.GJ – Genowefa Juchniewicz, Mejkszty, ur. w 1917 r., rejon ignaliński
Mej.TM – Teresa Misiun, Mejkszty, ur. w 1936 r., rejon ignaliński
Min.JJ – Jan Jodinis, Minówka, ur. w 1935 r., rejon jezioroski
Muk.JW – Janina Wojtkiewicz, Mukule, ur. w 1925 r., rejon jezioroski
Nars.MS – Maria Sienkiewicz, Narsuniszki, ur. w 1920 r., rejon jezioroski
Now.WK – Wiktoria Krop, Nowiki, ur. w 1926 r., rejon jezioroski
Ows.AO – Anna Olekniowa, Owsły, ur. w 1917 r., rejon jezioroski
Pup.JU – Jadwiga Umbras, Pupinie, ur. w 1934 r., rejon ignaliński
Rem.AC – Anna Czewczowianiec z domu Kaziukianiec, Remejki, ur. w 1929 r. w pobliskim Janowie, rejon ignaliński
Rom.JV – Janina Vadišienė, Romańce, ur. w 1937 r., rejon jezioroski
Smoł.AŻ – Aleksandra Żegis, Smołwy, ur. w 1922 r., rejon jezioroski
Smoł.KG – Kamila Gajdelowa, Smołwy, ur. w 1918 r., rejon jezioroski
Smoł.WS – Witold Stunża, Smołwy, ur. w 1927 r., rejon jezioroski
Stel.EW – Janina Girska, Stelmuże, ur. w 1933 r., rejon jezioroski
Suw.HK – Helena Kukutowa z domu Zakrzewska, Suwieki, ur. w 1929 r. w Pobołciach koło Dusiat, rejon jezioroski
Suw.OV – Ona Vairienė z domu Andruszkiewiczówna, ur. w 1948 r. w Suwiekach, rejon jezioroski
Szaw.WJ – Walentyna Juszkowa, Szawle, ur. w 1934 r. w Rutach, rejon jezioroski
Szmel.SK – Stefania Kaletowicz, Szele, ur. w 1927 r., rejon ignaliński
Szuk.HD – Helena Dowejkowa, Szukiszki, ur. w 1922 r., rejon jezioroski
Szuk.ZJ – Zofia Jurszowa, Szukiszki, ur. w 1923 r., rejon jezioroski
Szuł.IK – kobieta, Szułany, ur. w 1936 r., rejon ignaliński
Szuł.JS – Józef Sztukian, Szułany, ur. w 1942 r., rejon ignaliński
Śmil.EP – Edward Pietkiel, Śmilgieniszki, ur. w 1915 r. w Dajgieliszkach, rejon ignaliński
Turm.TC – Teofila Chorzewska, Turmont, ur. w 1926 r. w pobliskich Bilwiniszkach, rejon jezioroski
Und.HS – Helena Szyksznian z domu Kaziukianiec, Undrelany, ur. w 1938 r., rejon ignaliński

- Wer.AS – Anna Strynowicz, ur. w pobliskiej wsi Podziszki (obecnie Białoruś) w 1919 r., od wielu lat mieszka w Wereniszkach, rejon ignaliński
- Zyg.WT – Waleria Trapszo z domu Mączyńska, Zygmunciszki, ur. w 1934 r. w Zygmunciskach, rejon ignaliński

SKRÓTY BIBLIOGRAFICZNE (SŁOWNIKÓW I WYBORÓW TEKSTÓW)

- KaraśR – Karaś H. (red.), Rutkowska K., Geben K., Ušinskienė V., 2001, *Język polski na Kowieńszczyźnie. Historia – sytuacja socjolingwistyczna – cechy językowe – teksty*, Warszawa–Wilno.
- L – Linde S. B., 1854, *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, wyd. 2, Lwów.
- PTG – Maryniakowa I., Grek-Pabisowa I., Zielińska A., 1996, *Polskie teksty gwarowe z obszaru dawnych kresów północno-wschodnich*, Warszawa.
- SB – Smułkowa E. (red.), 2009, *Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność*, t. 2, *Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców rejonu (Słownik brasławski)*, Warszawa.
- SJAM – *Słownik języka Adama Mickiewicza*, 1962–1983, red. K. Górski, S. Hrabec, t. 1–11, Wrocław.
- SPGL – Rieger J., Masojć I., Rutkowska K., 2006, *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*, Warszawa.
- SGPK – Karłowicz J., 1900–1911, *Słownik gwar polskich*, t. 1–6, Kraków.
- SGPPAN – *Słownik gwar polskich (A–Gibliwy)*, 1977–2012, t. 1 red. M. Karaś, J. Reichan, t. 2–5 red. J. Reichan, S. Urbańczyk, t. 6 red. J. Okoniowa, J. Reichan, t. 7–8 red. J. Okoniowa, J. Reichan, B. Grabka; t. 1–3 Wrocław, t. 4–8 Kraków.
- SWil – *Słownik języka polskiego*, 1861, wydany staraniem M. Orgelbranda, t. 1–2, Wilno.
- SW – Karłowicz J., Kryński A. A., Niedźwiedzki W., 1900–1927, *Słownik języka polskiego*, t. 1–8, Warszawa.
- WGP – Grek-Pabisowa I., Maryniakowa I., 1999, *Współczesne gwary polskie na dawnych Kresach północno-wschodnich*, eksploracja terenowa i rozpisanie tekstów przy udziale M. Ostrówki i A. Zielińskiej, Warszawa.

LITERATURA

- Adomavičiute-Čekmonienė I., Čekmonas V., 1999, *Polskojęzyczna wysepka pod Onikszami, której dziś już nie ma (z historii języka polskiego na Litwie rdzennej)*, [w:] *Studia nad polszczyzną kresową*, t. 9, red. J. Rieger, Warszawa, s. 33–55.
- Adomavičiute-Čekmonienė I., Čekmonas V., 1999a, *Teksty gwarowe z okolicy Bijejki pod Onikszami*, [w:] *Studia nad polszczyzną kresową*, t. 9, red. J. Rieger, Warszawa, s. 57–76.
- Bednarczyk L., 2010, *Językowy obraz Wielkiego Księstwa Litewskiego. Millenium Lithuaniae MIX–MMIX*, Kraków.

- Czyżewski F., 2001, *Znaczenie kartoteki gwar kresowych Wiaczesława Werenicza dla dialektografii polskiej. Słownictwo wspólne i różne w kartotekach W. Werenicza i SGP PAN*, [w:] *Studia nad polszczyzną kresową*, t. 10, red. J. Rieger, Warszawa, s. 93–104.
- Dubicka B., 1986, *Niektóre odrębności słowotwórcze polszczyzny wileńskiej*, [w:] *Studia nad polszczyzną kresową*, t. 4, red. J. Rieger, W. Werenicz, Warszawa, s. 71–79.
- Dwilewicz B., 1997, *Język mieszkańców wsi Bujwidze na Wileńszczyźnie*, Warszawa.
- Geben K., 2003, *Świadomość i kompetencja językowa a warstwy leksykalne w idiolektach młodzieży polskiego pochodzenia na Wileńszczyźnie*, Warszawa.
- Giulmianc K., Czekman W., 1971, *Polska gwara m. Widze i okolicy (na substracie białorusko-litewskim)*, „*Slavia Orientalis*” 3, s. 313–325.
- Grek-Pabisowa I., 2001/2002, *Zasób leksykalny polskiego ludowego dialektu Wileńszczyzny okresu międzywojennego utrwalony w pracach H. Turskiej, K. Nitscha i H. Szejewskiej*, „*Acta Baltico-Slavica*” 26, s. 129–177.
- Grek-Pabisowa I., 2002, *Współczesne gwary polskie na Litwie i Białorusi. Fonetyka*, Warszawa.
- Grek-Pabisowa I., 2009, *Słownictwo kresowe z powieści Floriana Czarnyszewicza Nadberezyńcy – mało znane świadectwo zaginionej polszczyzny przełomu XIX i XX wieku*, „*Acta Baltico-Slavica*” 33, s. 205–228.
- Karaś H., 1995, *Cechy fonetyczne i fleksyjne potocznej polszczyzny mówionej na Łotwie*, „*Poradnik Językowy*” 3, s. 35–55.
- Karaś H., 1997, *Język polski na Łotwie*, [w:] *Język polski poza granicami kraju*, red. S. Dubisz, Warszawa, s. 69–78.
- Karaś H., 1999, *O gwarze Kamionki koło Solecznik*, [w:] *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, t. 2, red. J. Rieger, Warszawa 1999, s. 77–93.
- Karaś H., 2001, *O sytuacji języka polskiego na tzw. obszarze smółwieńskim na Litwie*, „*Prace Filologiczne*” 46, s. 267–292.
- Karaś H., 2001a, *O specyfice polszczyzny kowieńskiej (w porównaniu z odmianą wileńsko-smółwieńską)*, [w:] *Studia nad polszczyzną kresową*, t. 10, red. J. Rieger, Warszawa, s. 137–160.
- Karaś H., 2002, *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie*, Warszawa–Puńsk.
- Karaś H., 2004, *O polszczyźnie wokół Jeziorosów na Litwie*, [w:] *Studia nad polszczyzną kresową*, t. 11, red. J. Rieger, Warszawa, s. 35–72.
- Karaś H., 2009, *Polshczyzna okolic Jeziorosów jako wariant terytorialny języka polskiego na Litwie*, [w:] *Polshczyzna za granicą jako język mniejszości i języki mniejszościowe w Polsce*, red. E. Dzięgieł, A. Zielińska, Warszawa, s. 25–46.
- Kardelis V., 2009, *Šiaurės rytų aukštaičiai vilniškiai: ribos ir diferenciacija: monografija*, Vilnius.
- Kardelis V., Sinoczkińska B., Wiemer B., Zielińska A., 2003, *Sytuacja językowa na terenie od Wisagini do Hoduciszek na Litwie (raport z badań terenowych)*, „*Acta Baltico-Slavica*” 27, s. 33–52.
- Koniusz E., 2001, *Polshczyzna z historycznej Litwy w Słowniku gwar polskich Jana Karłowicza*, Kielce.

- Kurzowa Z., 1993, *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.*, Warszawa–Kraków.
- Masojć I., 2001, *Regionalne cechy systemu gramatycznego współczesnej polszczyzny kulturalnej na Wileńszczyźnie*, Warszawa.
- Mędelska J., 2000, *Język polskiej prasy wileńskiej (1945–1979)*, t. 2 *Lata 1945–1959*, Bydgoszcz.
- Mędelska J., 2004, *Język polskiej prasy wileńskiej (1945–1979)*, t. 3 *Lata 1960–1979*, cz. 2 *Słownictwo, wyrazy*, Bydgoszcz.
- Ostrówka M., 1999, *O języku polskim w okolicach Indrycy*, „Acta Baltico-Slavica” 24, s. 295–305.
- Ostrówka M., 2005, *Regiolekt polski na Łotwie*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 61, s. 87–99.
- Ostrówka M., 2006, *Nazwy stopni pokrewieństwa w polszczyźnie łotewskiej*, „Acta Baltico-Slavica” 30, s. 453–469.
- Otrębski J., 1931, *Lituanizmy słownikowe w dialekcie polskim na Wileńszczyźnie*, „Język Polski” 16, s. 79–85.
- Rieger J., 1996, *Słownictwo „wileńskie” ze zbioru Leonarda Jaszczanina dziś*, [w:] *Język polski dawnych kresów wschodnich*, red. J. Rieger, t. 1, Warszawa, s. 79–109.
- Rieger J., 1999, *Słownictwa „wileńskiego” ze zbioru Leonarda Jaszczanina ciąg dalszy*, [w:] *Język polski dawnych kresów wschodnich*, red. J. Rieger, t. 2, Warszawa, s. 57–76.
- Rieger J., Stelmaczek A., Jasinowicz B., 2002, *O języku polskim w rejonie brasławskim na Białorusi. Sytuacja językowa*, [w:] *Język mniejszości w otoczeniu obcym*, red. J. Rieger, Warszawa, s. 35–55.
- Rutkowska K., 1999, *Teksty z Wileńszczyzny (zwyczaje, wierzenia, obrzędy)*, [w:] *Język polski dawnych kresów wschodnich*, red. J. Rieger, t. 2, Warszawa, s. 95–106.
- Rutkowska K., 2004, *Lituanizmy leksykalne w gwarach polskich na obszarze ignalińsko-jezioroskim*, „Prace Filologiczne” 49, s. 427–436.
- Rutkowska K., 2006, *Dawne pożyczki litewskie i ich funkcjonowanie w gwarach polskich z okolic Trok*, „Acta Baltico-Slavica” 30, s. 359–371.
- Rutkowska K., 2010, *Zapóżycczenia litewskie dotyczące charakteru i wyglądu człowieka (Na materiale gwar polskich na Litwie)*, „Acta Baltico-Slavica” 34, s. 9–23.
- Sawaniewska-Mochowa Z., 2002, *Ze studiów nad socjolektem drobnej szlachty kowieńskiej XIX wieku*, Bydgoszcz.
- Smułkowa E. (red.), 2011, *Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność*, t. 1 *Historia regionu. Charakterystyka socjolingwistyczna. Świadectwo mieszkańców*, Warszawa.
- Turska H., 1983, *Język polski na Wileńszczyźnie*, [w:] *Studia nad polszczyzną kresową*, t. 2, red. J. Rieger, W. Werenicz, Wrocław, s. 15–24.
- Turska H., 1939/1982, *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie. Przedruk zachowanych fragmentów książki autorki napisanej w ostatnich latach przed wybuchem II wojny światowej*, [w:] *Studia nad polszczyzną kresową*, t. 1, red. J. Rieger, W. Werenicz, Wrocław, s. 19–121.
- Zdaniukiewicz A. A., 1972, *Gwara Łopatowszczyzny. Fonetyka, fleksja, słowotwórstwo*, Wrocław–Warszawa–Kraków.

- Ананева Н. В., 1974, *Морфологические чередования в польском говоре деревни Гайде Игналинского района Литовской ССР*, „Вестник Московского Государственного Университета”, серия 10. Филология, 1, с. 50–58.
- Ананева Н. В., 1982, *Чередования в парадигме настоящего времени глаголов польского говора деревни Гайде Игналинского района Литовской ССР*, [w:] *Studia nad polszczyzną kresową*, t. 1, red. J. Rieger, W. Werenicz, Wrocław, s. 179–193.
- Ананева Н. В., 1983, *Некоторые особенности фонетической интерференции у полилингвов одного периферийного польского говора*, [w:] *Studia nad polszczyzną kresową*, t. 2, red. J. Rieger, W. Werenicz, Wrocław, s. 65–72.

OBSERVATIONS ON THE POLISH LEXIS IN LITHUANIA ON THE BORDERLAND OF LITHUANIA, LATVIA AND BELARUS

ABSTRACT

The paper comments on the lexicon of Polish on the borderland of Lithuania, Latvia and Belarus (in the Zarasai district and the Ignalina district in Lithuania). The remarks, illustrated with selected examples, have been formulated on the basis of data gathered during field research in 2000–2001 and 2010–2011. The paper aims primarily at discussing the extent to which the collected material contributes to the state-of-the-art knowledge on the vocabulary of the North-Eastern Borderlands; the author analyzes the types of words present in the collected material in order to specify whether they are generally attested and well documented, or conversely – less known and only occasionally considered in literature.

A large part of the collected material consists of vocabulary well known in Lithuania, and often in the whole area of the North-Eastern Borderlands. These include old expressions of various origin typical of the Eastern Borderlands, richly documented in works devoted to the Polish language of the North-Eastern Borderlands; loans from Lithuanian and Belorussian; or Polish archaic forms, e.g. *asystentka* ‘maid of honour’, *budni* ‘usual, ordinary’, *fest* ‘church fair’, *gadżina* ‘viper’, *hurba* ‘snowbank’, *karszun* ‘hawk’. Another numerous group are newer loanwords from Russian and Lithuanian, popularised in the post-war period, as well as in the recent years along with the changing role of the Lithuanian language, e.g. *elektra* ‘electric light, electricity’, *awtoławka* ‘travelling shop’, *balnica* ‘hospital’.

A small, yet extremely interesting for researchers, part of the lexis is composed of vocabulary not so well known in the North-Eastern Borderlands or in Lithuania, regionally bound (exhibited solely in the examined areas or in two former tightly-knit Polish-speaking areas), with limited frequency (rare words, appearing in various regions, yet seldom recognized), or restricted as far as the chronology is concerned (not attested presently, until now known only from older, pre-war sources, mainly from the works of Halina Turska), e.g. *bracienik* ‘cousin’, *ciuszka* ‘blowhole’, *czeladź*

‘children, offspring’, *lun* ‘marsh, swamp’, *babaczka* ‘bow tie’, *murawiejnik* ‘anthill’, *cieluszutka* ‘heifer_{dim}’, *światleć* ‘to shine’.

A separate group encompasses words previously undocumented in literature, e.g. *wieczuruszkować* ‘to go to soirees, parties in the evening’, including the unknown word-formation variants, e.g. *walaniantówka* ‘epilepsy’ vs. *walentaczka/walantaczka*, or the regionally-bound diminutive forms with typical suffixes, today rare, e.g. *butele-niatka* ‘bottle_{dim}’, *chustalutka* ‘handkerchief_{dim}’.

It is worth emphasizing that certain parts of the described vocabulary might still be commonly used, however the scarcity of extensive lexical research, as well as the lack of a full dictionary of Polish of the North-Eastern Borderlands render it impossible to resolve this question.

ЗАМЕТКИ О ЛЕКСИКЕ ПОЛЬСКОГО ЯЗЫКА В ЛИТВЕ НА ЛИТОВСКО-ЛАТЫШСКО-БЕЛОРУССКОМ ПОГРАНИЧЬЕ

РЕЗЮМЕ

В статье изложены заметки о лексике польского языка, функционирующего в Литве на литовско-латышско-белорусском пограничье (в районах Зарасай и Игналина), составленные по материалам, собранным во время полевых исследований в 2000–2001 и 2010–2011 годы и проиллюстрированные отобранными примерами.

Цель статьи состоит, прежде всего, в том, чтобы обратить внимание на то, какие новшества в польской лексике северо-восточных районов отражает собранный материал, какого типа лексику он подтверждает – распространённую и хорошо закрепившуюся либо представленную словами менее знакомыми, реже обнаруживаемыми в литературе.

Основная часть собранной лексики – это слова хорошо известные в Литве и на всей территории „польщизны кресовой”, слова различного происхождения из давнего словарного состава, хорошо описанные в научной литературе – литовско-белорусские генетические заимствования или польские архаизмы, напр. *asystentka* ‘подруга невесты’, *budni* ‘будничный’, *fest* ‘храмовый праздник’, *gadzina* ‘гадюка’, *hurba* ‘сугроб’, *karszun* ‘ястреб’.

Значительную группу составляют более поздние заимствования из русского и литовского языков, вошедшие в обиход в послевоенный период и в последние годы в связи с новой функцией литовского языка, напр. *elektra* ‘электричество’, *awtoławka* ‘автолавка’, *balnica* ‘больница’.

Малочисленную группу лексики, однако наиболее интересную, по мнению исследователей, составляют слова менее распространённые на бывшей польской северо-восточной территории или же по всей Литве. Они ограничены

территориально (лишь исследованными районами или двумя компактными польскоязычными ареалами), по частотности (редко появляются в отдельных местах), хронологически (в настоящее время не засвидетельствованы или известны лишь по довоенным работам Г. Турской и по записям речи переселенцев из Виленщины в Польшу), напр. *bracienik* 'двоюродный брат, кузен', *ciuszka* 'прорубь', *chromina* 'хозяйственная постройка', *czeladź* 'дети, потомки', *lun* 'трясина, топь', *babaczka* 'бабочка, вид галстука', *murawiejnik* 'муравейник', *cieluszutka* 'тёлка', *światleć* 'светлеть'.

Отдельную группу составляют слова, не упоминавшиеся до сих пор в литературе, напр. *wieczuruskować* 'танцевать на вечеринках', в том числе неизвестные до сих пор словообразовательные варианты, напр. *walaniantówka* 'эпилепсия' перед *walentaczka/walantaczka* 'эпилепсия', или, редкие сегодня, региональные деминутивы с характерными суффиксами, напр. *buteleniatka* 'бутылочка', *chustalutka* 'платочек'.

Следует оговориться, что часть вышеуказанной лексики возможно известна шире, однако отсутствие широкозапланированных лексических исследований и большого полного словаря польского северо-восточного региолекта препятствует решению этого вопроса.

Słowa kluczowe: Litwa, pogranicze językowe, kontakty językowe, leksyka kresowa.

Keywords: Lithuania, borderland, languages contacts, lexical Borderland elements.

Ключевые слова: Литва, языковое пограничье, языковые контакты, лексика польского северо-восточного диалекта.